

TÜRKMEN ROMANI *KARA YILDIRIM*'DA KÖROĞLU DESTANI

Dr. Orhan SÖYLEMEZ*

ÖZET

Türkîş Cumageldi Çağdaş Türkmen edebiyatı yazarlarındandır. Hikaye, roman ve tiyatro türlerinde eser veren yazar, Merv'de doğdu. Türkmen Devlet Üniversitesi'nin Türkmen Filolojisi Fakültesini 1961'de bitirdi. 1957'de ilk eseri yayınlandı. Diğer eserlerini müteakip son romanı *Kara Yıldırım* da 1989'da basıldı.

Yerleşik hayata geçmeleri diğer Türk halkları gibi çok çileli olan Türkmenler arasındaki aşiret kavgaları onları düşmanlarına karşı zayıf düşürdü. Özellikle 18. yüzyılda bu kavgalar doruğa çıktı ve adeta Türkmen bitti.

Bütün bu ayrıntılarıyla, çölüyle, çapulculuğuyla, dış etkenler yüzünden sekteye uğrayan aşkıyla, göçebe düzeniyle, hayatta kalmak için verilen mücadeleleriyle, kimlik bulma çabasıyla Köroğlu destanına sarılmalarıyla roman sanki Türkmen kültürünün el kitabı olarak yazılmış intibaı uyandırmaktadır. Çöl, romanda adeta kendi ayrı bir hüviyeti, canlılığı olan kahraman gibidir. Hatta romanın asıl kahramanıdır da denilebilir. Diğer olaylar da onun ayrıntıları gibi durmaktadır.

Çağdaş Türkmen edebiyatı yazarlarından biri de Türkîş Cumageldi'dir. Hikaye, roman ve tiyatro türlerinde eser veren yazar, Merv'de doğdu. Türkmen Devlet Üniversitesi'nin Türkmen Filolojisi Fakültesini 1961'de bitirdi. 1957'de ilk eseri yayınlandı. Diğer eserlerini müteakip son romanı *Kara Yıldırım* da 1989'da basıldı.¹

Roman bir destan gibi yazılmış. Köroğlu destanının roman üzerindeki tesiri oldukça yoğun. Yaşarken ayakta kalabilmenin mücadelesini yapan insanların destanı niteliğinde. Çölün kendi içinde kuralları var ve hayat denilen oyunu bu kurallar içinde oynamak gerekiyor. Veya kurallar içinde hayatta kalmaya çalışmak.

Yazar bir sinema gösterisi sunar gibi farklı bir ortama taşıyor insanları. Büyütlü ve efsunlu bir gücün altında insanın kendini kaybedebileceği bir atmosfer oluşturuyor. Romanın kahramanlarından genç kız Ziba gördüğü rüya ile romanın

* Marmara Üniversitesi Türkîyat Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi.

¹ Türkîş Cumageldi. *Kara Yıldırım* (roman), İstanbul: Ötügen yayınevi, 1996. Sayfa numaraları bu baskıya aittir.

sonunu hazırlıyor gibi veya okuyucuyu buna inandırmaya çalışıyor. Ziba'nın gönlü İşret'te. Karşılıklı bir aşk-sevgi söz konusu. Son derece hassas bir yapıya sahip olan ve hayatın pek çok muamması karşısında şaşkına dönen Ziba'yı annesinin ölümü derinden etkiler. Uçsuz bucaksız çölde annesinin mezarının nerede olduğunun bilinmemesi bir yana artık onun zihinlerden iyice silinerek unutulmaya yüz tutulması insan ve onun dünyadaki yeri ve kaderi hakkında tereddüde düşürür. Ayrıca babasının Mihri ile evlenmesi onu sonu olmayan uçurumlara sürükler.

Bağaca obasının sakinleri onun içindeki fırtınalardan habersizdir. Haberleri olsa da anlayamazlar. Ziba'nın ağabeyi Akmurat ve İşret'in akrabası Kalkan Batur ve çölde onlar gibi düşünenler için hayatta tek bir kanun vardır; savaşmak ve çalmak. Bir başka ifade ile çapulculuk yapmak. Bunun için de cesur olmak gerekir. Yarınları bıraktıklarının önemi yoktur. Onlar için önemli olan günün onlara hangi ganimeti bıraktığıdır. Oysa ki Türkmen aşiretleri olarak çok hassas bir dönemden geçmektedirler, yok olma tehlikesi kapıdadır. Ezeli düşmanları İran'ın, yavaş yavaş etrafındaki tüm illeri, devletleri öyle veya böyle bir şekilde hakimiyeti altına almıştır.

Roman boyunca çok zalim bir hükümdar olarak tasvir edilen Nadir Şah eserin en canlı tiplerinden veya karakterlerinden biri olarak değerlendirilebilir. İşret ile yaptığı konuşmalar, düşünce yapısı ve kendi devleti için yaptıkları gerçekte Türk medeniyetinin kaderine ışık tutacak niteliktedir. İbni Haldun'un *Mukaddime* adlı eserinde devletler için biçtiği ömür üç nesildir. Çöldeki devleti başta cesur ve hareketli göçebe topluluklar kurar. Bir aşiretin yerleşik hayata geçmiş toplulukları hakimiyetleri altına aldıktan sonra devletlerini büyütmeye şansları çok fazladır. Devlet büyümeye başladıktan ve birinci nesil devletlerini yönetmek için yerleşik hayata geçmeye başlayınca diğer yerleşik devletler için geçerli olan tehlikeler baş göstermeye başlar. Yerleşik hayat bir taraftan kültürün ve medeniyetin oluşmaya ve gelişmeye başlamasına sebep olurken bir taraftan da bozulmalar başlar. Osmanlı devleti için bile bunu söylemek mümkündür. Ayrıca Azerbaycanlı yazar Mevlüt Süleymanlı *Göç* adlı romanında yerleşik düzene geçen Karakelle aşiretinin yaşadığı sıkıntıları ve yer yüzünden silinmek gibi bir tehlikle karşı karşıya yaşama mücadelesi vermelerini anlatmıştır.² Yerleşik düzene geçen insanlar arasında kıskançlıklar baş göstermeye başlar. Herkes kendi evini çit ile çevirir, malını ayrı olarak yaylatır. Komşu evlerin köpekleri bile birbirlerine havlamaya başlar. Kendi aralarında kavgaya kadar giden gerilimler ve nihayet parçalanarak yok olmaya götürecek sıkıntılar baş gösterir.

Devleti kuran ilk neslin kahramanlığı ve cengaverliği, devlet doğal sınırlarına eriştikten sonra durulmaya yüz tutar. İkinci nesil, babalarını ve alışkanlıklarını unutmamışlardır ama hayatlarını yaşama hevesindedirler. Çocuklarını da böyle zorlukla kurulmuş bir devletin kolay nimeti altında rahatlık ve rehavetle büyüttürler. Bu rehavet ortamı içinde hayat devam ederken taze güçlere sahip, yerleşik hayatın

² (Azeri Türkçesinden Türkiye Türkçesine çeviren: Arasoğlu [Seyfettin Altaylı]) İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş. 1996.

kirinden ve pasından uzak yeni aşiretler ortaya çıkar ve devleti yıkar. Burada söz konusu olan sadece bu tehlikedir. Türkmen aşiretleri zaten yerleşik olarak yaşamadıkları, oba oba dağınık bir şekilde dolaştıkları için hem bu tehlikeden uzak kalmışlar hem de Nadir Şah'a yem olmaktan kurtulmuşlardır. Nitekim Türkmen aşiretlerinin büyüğü olan Ulu Serdar dört bir tarafa haber salarak onlardan yerlerini sık sık değiştirmelerini ve kimseye belli etmemeleri ister. Ulu Serdar da Nadir Şah'ın devletine ömür biçmiştir; üç nesil. Üç nesil sonra ortada Türkmenler için böyle bir tehlike söz konusu olmayacaktır. Öyleyse kimseye saldırmadan sürekli olarak yer değiştirerek yaşamak gerekmektedir. Fakat Ulu Serdar'ın dinlemez Türkmen aşiretleri. Onlar çölün çocuklarıdır ve herkes kendisinin kralıdır, kimseden emir almazlar, almak istemezler. Bu yüzden de başları beladan kurtulmaz.

Bağaca obasında bir çapul sırasında yetim düşen Kurban'ın oğlu başka bir obadaki arkadaşının toyuna yani düğününe giderken yolda Acemlerin eline esir düşer. Fakat herkes onu Yemreli aşiretinin elinde zannetmektedir. Bir müddet sonra gerçek ortaya çıksa da İşret bulunamadığı için bunu, zaten çapul ve talan için fırsat kollayan ve etraflarında kendi menfaatleri için şiddet fırtınası estirmekten zevk alan Kalkan Batur kullanır. Aşiretin büyüğü olan Ataniyaz ise içindeki baş olma hırsını ve kıskançlığını bastıramadığından, bu kan davasını önlemek yerine zaferin kazanılmasıyla kendisine düşecek payı düşünür, sessiz kalır. İşleri daha da içinden kılılmaz hale getirir.

Ziba'nın babası Ayhan da kızının düştüğü sevdayı anlamaz ve onun büyülenmiş olduğunu düşünerek bir takım garip şahıslara götürür. Bunlar da çölde yaşayan Türkmen halkının folklorundan zengin yansımalar olarak kitapta yerini alırlar. Aslında Ayhan iyi bir karakter olarak çizilmiştir. Nitekim romanda hem çok merhametli, ince birisi olarak hem de Köroğlu destanını bilen kişi olarak tasvir edilir.

Köroğlu Türkmenler için çok büyük önem taşımaktadır. Bu destana ve Köroğlu'na bir gerçeklik, hayatiyet atfetmiştir. Başta Nöbet destanı anlatırken herkes şaşırır. Kötüler Köroğlu'nun ölebileceğini düşünürken iyiler böyle şeylerin anlatılmasının hoş olmayacağını düşünmektedirler. Zira her Türkmen kendine Köroğlu'nu örnek alır ve onun gibi yaşamaya çalışır. Onlar için milli bir kahramandır.

Yerleşik hayata geçmeleri diğer Türk halkları gibi çok çileli olan Türkmenler arasındaki aşiret kavgaları onları düşmanlarına karşı zayıf düşürmüştür. Özellikle 18. yüzyılda bu kavgalar doruğa çıkmış ve adetâ Türkmen bitmiştir. (s. 27)

Türkmenleri birlik olmaya çağıran Mahtumkulu ve Zelili gibi şâirler bu dönemde yetişseler de Hive Hanlığı ile İran Şahlığı arasında kalan Türkmenler, her iki tarafın da baskısına maruz kalmıştır. "Kendisi de Ayrı Türkmenlerinden olan Nadir Şah, İran'da idareyi ele aldıktan sonra Türkmenleri de hakimiyeti altına sokmak istemiş, Türkmenlerin buna karşı çıkmaları üzerine meydana gelen mücadelelerde onlara karşı son derece acımasız davranmıştır. Romanda anlatılan tarihî dönem işte bu devirdir." (s. 6)

Türkmenler arasında bugün de kısmen varlığını sürdüren aşiret yapısı, "küçük kışkırtmalar ve problemler neticesinde kolaylıkla kavgayla dönüşmüş, aşiretler arasında 'alaman' denilen adam kaçırma, esir alma, ganimet toplama gibi neticeler veren çapulculuklar yaygınlaşmıştır." (s. 7) Romanda bahsi geçen Türkmen aşiretlerinin arasında "siyasî, kültürel ve ekonomik işbirliği" devrin şair ve fikir adamlarının konusu olmuştur. Romanın kahramanı İşret de bu tür fikirleri ifade eden aydınlardan etkilenecek bu düşünceleri kendi çapında hayata geçirmeye çalışmış, fakat aşiretler arasındaki husumet ve kötü kişilerin zulmüne uğrayıp hayatını kaybetmiştir.

İşret, Yemreli aşiretinden arkadaşı Oraz'ın düğününe katılmak üzere yola çıkar. Yolda kendisini bir grup atlı esir alır. Uzun bir esaret döneminden sonra serbest kalır. Köyüne geldiğinde başka bir aşiret tarafından obasının yerle bir edildiğini görür. Bir grup atlı yine kendisini esir ederek İsfendiyar Bey'in karşısına çıkarır. Buradaki sorgulamadan sonra bir ağacın altında gözleri oyularak öldürülür.

Türkmen aşiretlerinin hayatını gerçeğe uygun tasvirlerle anlatan romanda, tarihi ve coğrafi unsurların yanı sıra onların bozkır kültürüne ait pek çok unsuru bulmak mümkündür. Oğuz destanından, Dede Korkut'a ve Köroğlu'na uzanan ve Türkmenler arasında sözlü olarak devam eden rivayetler yer alır. Dede Korkut hikayelerinden Deli Dumrul'un Azrail ile karşılaşması ve canını bağışlamasına karşılık sevgili karısının kendi canını feda etmesi (s. 81) romanda temel unsur olan "aşk" konusuna güç verir. Diğer taraftan Salur Kazan'ın karar verirken karısına danışması Türkmenler arasında yaşayan bir gelenek olarak yaşaya gelmiştir. Karısı Orazsultan'ın fikrini öğrenmek isteyen Ataniyaz, onun önünde âciz düşmekten korktuğu için Salur Kazan'ı hatırlar ve bu korkusunun yersiz olduğunu anlar. (s. 84) Köroğlu destanı da romanda hemen kendini hissettirmeye başlar. Bağaca boyunun sözü dinlenen, tarih bilgisine güvenilir kişisi Ayhan, kızı Ziba'ya Köroğlu'nun ölmediğini anlatmaya çalışır.

Köroğlu destanı, Anadolu, Azerbaycan, Türkmenistan ve Türk olmayan bir çok halkın önemli destanlarından. Özellikle Türkmen halkının millî kimliğinin, tarihinin, gelenek ve göreneklerinin, yani değerler sisteminin içinde korunduğu önemli bir destandır. Dolayısıyla Türkmen halkının kültürel kimliğinin ayrılmaz bir parçası, millî gururdur. Destanın pek çok nüshası vardır ve bu nüshalar içinde en uzun ve en tamam görüneni de Türkmen nüshasıdır. Muhtelif rivayetlerden mürekkep olan destanda Köroğlu'nun Çamlıbel'de 16 ve 17. yüzyıllarda halka zulüm eden hana karşı yaptığı mücadeleler anlatılmaktadır. Köroğlu, destanda çok sevdiği atı Kırat ile bir bütündür. Romanda bu konu üzerinde ısrarla durulmaktadır.

Ayhan'ın ikinci karısı Mihri'nin kardeşi ve ömrünü yalnızlıkla geçiren bedbaht bir adam olan Nöbet babasından dinlediği Köroğlu'nu bir toplantıda anlatır. Nöbet için Köroğlu Bey'in--romanda genellikle Köroğlu Bey olarak geçmektedir--ölümü anlatılacak gibi değildir. Babasının ölümüyle birleştiren. Babası öldüğünde onun hasretini yüreğine sığdıramamış ve kendi kendine söyleyivermiştir. Nöbet kalabalık içinde yine aynı hüznü yaşamamak için Köroğlu'nun ölümünü anlatmakta isteksiz davranır. Fakat "Mert insanın ölümünü anlatmak da, dinlemek de ayıp

değildir." (s. 27) Köroğlu'nun ölümünü bir gece babası çobanlara anlatırken dinlemiştir. Arzu duyduğu mekana, dağlara, Çardaklı Çamlıbel'e, Has bahçeye bülbüllerin sesini dinlemeye daha on iki yaşında iken gider, ama onu Kıratlı Köroğlu değil babası götürür.

Herkesin kendi Çamlıbel'i vardır. Nöbet'in babası da Tebriz'de Azerbaycan bahşısından onların Köroğlu'nu dinlemiştir. Ama o bahşı Köroğlu Bey'in sonunu iyi bitirmez. Nöbet'in Köroğlu'nu Mekke'ye hacca gönderen Azerbaycanlı bahşıya "Merde yaradır mert ölümü bulamadın mı?" (s. 30) diyerek çıkışır. Nöbet babasından Köroğlu'nun ölümünü dinler ve ona inanır. Fakat babası Kırat'ı anlatmayı unuttur. Nöbet babasına nedenini soramaz. Sağlığında sebebini soramadığı babasıyla ölümünden sonra dertleşir: "Baba, acıklı hikayeni anlatırken Kırat senin dilinden uçtu. Kırat'ı unuttun baba! Köroğlu'suz Kırat'ın yaşayamayacağını bilen bir kişisin. Kırat, Köroğlu'nun kanadıdır, beden öldükten sonra kanat kalmaz. Sabahleyin erken kalkıp atasından sonra atıyla selamlaşan halkın isteği üzerine Kırat, sahibinin baş ucunda ölse uygun düşer mi?" (s. 33) diye sorar.

Kıratı ile birlikte Köroğlu'nun ölümünü anlatmaya hazırlanırken "Belki de her bahşıya ömür boyunca bir defa Köroğlu'nun ölümünü anlatmak, insanlara da bu hüznünlü hikayeyi bir defa işitmek farzdır" diye düşünür. (s. 30) Fakat diğer taraftan Nöbet'e göre Köroğlu'nun öldüğünü halkın bilmemesi gerekir. Bu yüzden de bahşılar onu anlatmaya hevesli değildirler. Köroğlu'nun tekrar ortaya çıkacağına ümit bağlayanlar halk arasında hiç de az değildir. Belki de bu acı hikayeyi anlatmakla onların ümidini kırmaktadır. (s. 33) Fakat her şeye rağmen ısrar üzerine Nöbet gözlerini yumup Köroğlu'nu anlatır:

"- Köroğlu'nun Ağayunus Perisi kendi mahremleriyle birlikte Yıldız Dağı'na gelip yetişir. Çamlıbel halkı da küçük büyük herkes toplanıp gelir. Bakarlar ki Köroğlu'nun yattığı mağaranın ağzında cesetlerden minare gibi tepeler oluşmuştu. Köroğlu da başsız yatıyor. Halk, yüz bin ah ve figan ile Köroğlu'nun cenazesini defnettir. Kıratı da tıpkı insan defneder gibi saygıyla Köroğlu'nun yanına gömdüler. Halk, kendilerine destek olan gözü pek kahramanlarını hatırına getirip ağladı, yas tuttu." (s. 35-37)

Çapulculuk yapmakla ünlenen ve Bağaca obasının başına gelen felakete sebep olarak romanda gösterilebilecek tek kişi Kalkan Batur'dur. Dünya görüşü ile hareketliliği, çapulu tercih eden Kalkan Batur da Köroğlu olmak istemektedir. Ama onun istediği Köroğlu, basıp alan, yakıp yıkan bir Köroğlu'dur. Romanın sonunda da Bağaca obasından sağ kalan üç beş kişi tarafından obadan kovulur. İstenmeyen bir adamdır. Köroğlu ise halkın gönlünde taht kurmuştur. Kalkan Batur'a göre düşman Köroğlu'nun başını alıp cesedini bırakıp gitmiştir. İşte o atılan ceset Türkmenlerdir. Türkmenin başı da düşmanın elindedir. Teke aşiretinin hakanı Ulu Serdar dışındaki Türkmen beyleri Nadir Şah'ın emrindedir. Böylece Türkmenin başı Nadir Şah'ın eline geçmiştir. Nadir Şah onlarla istediği gibi oynar, Türkmen birliğini kurdurmamak için onları bir birine düşürerek Türkmeni Türkmene kırdırır. Bu durum bilinen tarihe de uygun düşmektedir.

Romanda asıl mesaj, İşret karakteri ile verilmektedir. İşret, Yemreli aşiretinden dostu Oraz'ın düğününe giderken yolda dağlar dikkatini çeker. Köroğlu'nun yaşadığı dağlar İşret'e onu hatırlatır. Köroğlu'na herkes gibi o da hayrandır. Atını da Kırat'a benzetir:

"İşret, kara dağlara yaslanıp yatan bayırlara geldi, ancak içine girmedii, atını eteklerden sürdü. Alaca atın sırtını, yelesini sıvazladı. "Gayret et, Kıratım!" dedi. Alaca da olsan, seni Köroğlu'nun Kıratından aşağı görmem. Üstüne bindiğimde sefanı sürerim, yola çıktığımda vefanı görürüm. Sen bir misafir hayvansın. Bağın gülunden otlat ya da bal şerbet sularдан içir deyip de koşmamazlık etmezsin. Ben de sana yapamayacağım hizmeti vaat edip yalan sözle garip gönlünü avlamak istemem. Sana taze ot yedireceğim desem hani bende taze ot mu var? Her menzil yol alışında yarım kova arpa sözü versem hani bende arpa mı var? Yapabileceğim şeyi söyleyeyim, alaca atım! řu bozkırın otu, soğuk suyu senin olsun!" (s. 52-53)

İşret Acemlere esir düştüğünde de alaca atından Kırat olup obasına haber vermesini ister:

"İşret kendi kendine kızdı. "Haydi bakalım, şirretlik edip de ne kazandın; senin dilinden anlayan mı var? Kızacaksan feleğin oyununa kız! Başına ak kalpak, sırtına kırmızı elbise giydirdi, toya diyerek yola çıkardı, tatlı arzulara meylettirdi, gönlünü havalandırdı; sonunda getirip dilden anlamaz düşmanın eline verdi. Çatla, çatlayabilersen! Arap Reyhan, Köroğlu'nu ele geçirdiği zaman Kırat Çamlıbel'e haber ulaştırmıştı. Heey, kurban olduğum alaca atım! Ben Köroğlu değilim, sen Kırat değilsin; ikimizin birlikte düşman eline düştüğünü kim bilecek?" (s. 55-56)

İşret romanda önemli bir rol oynar. Zira o hem efsanevi Köroğlu ile hem de Yusuf kıssasında köle olarak satılan Yusuf ile kendisini özdeşleştirerek mazi ile hâl arasında köprü olur. (s. 62) Cengiz Aytmatov'da olduğu gibi. Mesela Cengiz Han efsanesi ile Stalin'i, Nayman Ana efsanesi ile de Sovyetler Birliği devrinde insanların hafızalarının yani geçmişlerinin beyinlerinden kazanması hadisesini anlattığı gibi.³ İşret kendisine işkence eden Acemleri korkaklıkla suçlarken yine Köroğlu'nun adını kullanır.

"- Namertler!.. Sizin kadın kadar bile şerefiniz yok. Köroğlu'nun adını iştince sıçan inine kaçan kızılbaşlar, sizi namertler, başınıza yaşmak bağlayın... Ölüñün başını kesmekte ustasınız, diriırken Köroğlu'nun yakınına varabildiniz mi? Namertler, ileri dövüştürüp seyredersiniz... Atanız, ananız, bacınız kuduz ite döndü, seyredin, ha ha ha..." (s. 66)

Acemlerin Türkmenlere bakışı ise farklıdır. Onlara göre Köroğlu'nu öldürüp başını kesenler yine Türkmenlerin kendisidir. Türkmenlerin elinde uzun süre esir kaldıktan sonra yurduna geri dönen Hurşit, İşfendiyar Bey'in İşret'e söylediklerini ona tercüme eder: "- Türkmenler yırtıcı hayvandan da pis, diyor. Bunlar yaşlanınca

³ Ali İhsan Kolcu. *Milli Romantizm Açısından Cengiz Aytmatov*. İstanbul: Ötügen Neşriyat Ař., 1997. s. 49-51

Köroğlu'nu da dağın içine atıp dönmüşlerdir, diyor." (s. 91) Fakat İşret bu görüşe şiddetle karşı çıkar ve "Türkmenin tohumu bitmedikçe Köroğlu'nun da ölmeyeceğini" (s. 91) söyler.

İşret çukura atıldığında da Köroğlu'nu düşündür. Öfkelenmemeye, sabırlı olmaya çalışır. Kötü olanların yiğitliğine ve gücüne hayran oldukları Köroğlu'nu zor günde bile hatırlamayacağını bilir. Onlar için bu hikayeler bir ağzı boşun uydurmalarıdır. Halbuki Köroğlu insanın başı sıkıştığında sığınabileceği limanı, güvенеbileceği desteğidir. Kendi durumunu Köroğlu'nun Arap Reyhan'ın eline düştüğündeki hali ile mukayese eder ve şükreder. Elleri arkasına bağlanmış Köroğlu devenin arkasında götürülürken, eyerin yanından aşağı sallandırıldığında utancından ölmez. (s. 162-163) Köroğlu gibi dayanıklı, sabırlı ve güçlü olmaya çalışan İşret, İsfendiyar Bey'in gözüne Köroğlu olarak görünmek ister. Halbuki İsfendiyar Bey'in gözünde Köroğlu daha farklıdır. "İsfendiyar Bey, başına vurulmuş gibi konuşuyordu. Yine Köroğlu'nun adını andı. İşret, açıkla der gibi ihtiyara baktı. İsfendiyar Bey, onun arzusunu anladı, sözüne ara verdi. İhtiyar açıkladı: - Bey'in sözlerine göre Türkmenler iki yüzlü, iki sözlü olmuş. Bunların serdarı da iki yüzlüdür, adı Köroğlu'dur. İşte bu Köroğlu "Ben sünniyim" diye bağırıyor, öbür yandan da Hz. Ali'yi pir tutuyor. Sünniler Hz. Ali'nin düşmanıdır, dinden çıkmış kafirlerdir. Sünniler Hz. Ali'yi öldürdü, sünniler İmam Hüseyin'i öldürdü." (s. 167)

İşret kuyuda İsfendiyar Bey'in yeğeni olan kıza ilişkisi sırasında Köroğlu'nu yardıma çağırır. Ziba'dan başkasına el sürebileceğini düşünemez. Bu durumda Köroğlu'na ihtiyaç vardır. "Ey Hünkar'ın ela gözlü kadınlarını kucaklayan Köroğlu! Bize işaret ver, nasihat ver, hilekâr! Geline kıza sıra gelince delikanlı kişinin tavrı nasıl olmalıdır? Bir başa bir ölüm var mı demesi gerekir!" (s. 190) İşret, Ziba'ya olan aşkı yüzünden vücudunu sunan genç kıza elini sürmez. Fakat kızın çıplak göğüsleri hatırına geldikçe bedeninde öfke ortaya çıkar, Köroğlu'nu hatırlar. Gözünde, Köroğlu'nun Ayvaz'a Gülruh Can'ı alıp gelişini canlandırır. "Sabah vakti Kırat'ın sırtındaki nazenine bakınca hilekârın kalbi bozulur, haram keyfin sarhoşluğu onun gönlüne kötü niyet tohumları atar. Demek ki, bu haram işin keyfi çok oluyor! Köroğlu gibi bir yiğidi bile âciz düşürdükten sonra sen kimsin ki!.." diye düşündür. (s. 193-194) Köroğlu ne zaman bir gelin kız görse pat diye elinden tutup sevgi sözleri söylemeyi eşekten palan almak kadar bile zor görmez! Bu konuda çekinmezdir. (s. 324) Fakat bunların hiç birini İşret yapamaz. Köroğlu'nun yaptıkları hatırına geldikçe kaçırmış olduğu fırsata üzülen İşret'te yine de Ziba'ya olan aşkı üstün gelir. Bedenen pişman olsa da kalben mesuttur. Ziba da onu sevmektedir ve rüyasında İşret'i kellesi vurulup atından düşen Köroğlu'na benzetir. (s. 110)

İşret nihayet Nadir Şah'ın karşısına esir olarak çıkarıldığında artık bir Köroğlu gibi davranır, baş eğmek, el etek öpmek istemez. Nadir Şah için ise Köroğlu bir masaldan ibarettir. Çünkü her il kendi arzusuna uygun masallar uydurur. Masal uyduran insanlar da yalanı gerçekmiş gibi görmeye başlarlar. Ona göre Türkmenlerin ruhu bile masala benzer. Köroğlu da baştan sona kadar masaldır. Köroğlu'nun ruhu Türkmenleri hayatın gerçeklerinden uzaklaştırır, gözlerini kör

eder. Çöldeki serabı su sanarak aldanan insan ile Köroğlu hakkında uydurulan masala inanan insanlar arasında hiç bir fark yoktur. (s. 344-345)

Nadir Şah'ın ne kadar hilekar ve sinsi olduğu bilinse de Köroğlu hakkında söyledikleri önemlidir. Türkmen halkı kendine bir kahraman olarak Köroğlu'nu yaratmış, onun etrafında bir cesaret ve kahramanlık örneği olarak halka manevî güç verecek olan destanını oluşturmuştur. Fakat bir bütün olarak halkın ve fert olarak insanların kendileri için uydurdıkları masallar bir birinden farklıdır. Destanını anlatan bahşılar için Köroğlu erişilmez bir kahraman, yiğittir. Onun ölümünü anlatmak bile onlara acı verir. Onlar kendilerinden ziyade halkı düşünmek zorundadırlar. Diğer taraftan, çapulculuk yaparak yaşayan Kalkan Batur için Köroğlu kılıcını iyi kullanan, halkının kanını yerde bırakmayan, intikamını almadan yapamayan bir cengâverdir.

İşret için ise Köroğlu çok daha farklıdır ve belki de hayatın gerçeklerine daha yakındır. Çünkü İşret hayatının son dönemini esarete geçirmiştir. Bu dönemde yaşadığı sıkıntılardan kurtulabilmek için güçlü bir kahramana ihtiyacı vardır ve kafasında yarattığı Köroğlu ile kendisini aynıleştirir. Ona göre Köroğlu hatalarıyla, sevaplarıyla, günahıyla saygı duyulacak, kadın konusunda ise "hilekâr" olarak nitelenebilecek kadar gerçeğe uygun bir insandır.

Destan ve rivayetlerle süslenmiş romanda herkes kendi destanını da oluşturmaktan geri kalmaz. "Her şah kendine uygun olarak meydana getirilen destanla veya rivayetle yaşar." (s. 337) Romanda Köroğlu'nu bile geride bırakan destan ise esere hakim olan Ziba-İşret aşkı etrafında oluşan destandır:

"Ziba bozkıra çıkmış, obaya gelmeden önce bir süre çevrede dolaşmış. Onu Perrenlerin kuyusunun öte tarafında fundalıkların arasında görmüşler. Ama görenlerin kim olduğu hususunda hiç kimse kesin bir bilgi veremedi. Bir adam Ziba'yı yaya gezdirirse, başkası eşeğe, bir diğeri ise ata bindiriyordu. Sonunda kızıl gömleklili, bilek kadar kalın saçları topuğuna düşen, başı börtülü, ak yüzlü bir kız "Ak kalpaklı bir yiğitle ata binip bozkıra seyrana çıkmış, onu Utamış ve Toktamış aşiretlerinin çobanları da görmüş" diye bir söylenti yaydı. Bahşı aşiretinden iki atlı da onların peşinden kovalıyormuş... Ak at parlayarak uçup gitmiş, göğe yükselip kişnediği zaman atın sesi yüzünden üç gün boyunca kulakları kapanmış, yedi gün dillerinden tek laf çıkmamış. "Kırmızı gömleklili kız Ziba ise ak kalpaklı yiğit İşrettir" diyen adamlar, aşık-mâşukların kötü kaderlerini anlatan ilgi çekici destanların sonundaki ölüme inandıkları gibi iki civanın âşıklığına inandılar, onların ölümüne üzüldüler ve bu inançlarını değişmez bir hakikat olarak gördüler." (s. 306-307)

İşret esareten kurtulup dönene kadar Bağaca obası yağmalanır, çadırları yakılır, insanlar öldürülür. İşret'i bekleyen Ziba ise o kargaşada başını alıp gider. İşret döndüğünde Ziba yoktur artık. İki sevgili kavuşamazlar. İşret Yemrelilere haber vermeye giderken yine esir düşer. Bu defa Nadir Şah'ın huzuruna çıkarılır. Ulu Serdar'ın casusu olarak takdim edilir. Gözlerine mil çekilerek kör edilip bırakılır. Bir yaz günü gök gürleyip yıldırım çaktığı gece İşret hayata gözlerini yumarken Devletmehmet'in bir oğlu dünyaya gelir. Bebeğin adını Mahtumkulu koyarlar. Bu da

İşret ile başlayan Türkmenlerin birlik olma çabalarının onun ölümüyle sonlanmadığını, ileride büyük bir şâir olacak olan Mahtumkulu ile ümidlerin devam ettiğini göstermektedir.

İşret'in Acemlerin eline düşmesi ve romanın sonuna doğru geç de olsa obasına dönmesi, Ziba'nın obanın çapulcular tarafından baskına uğratılması sırasında Leyla misali çöllerde yolunu kaybederek ortadan kaybolması hep göçebe kültürün cilveleri, hayatın gerçekleri, acılarıdır. Dolayısıyla Türkmenlerin en büyük gücü ve güçsüzlüğü olarak çölü göstermek hiç de yanlış olmaz. Çöl, romanda adeta kendi ayrı bir hüviyeti, canlılığı olan kahraman gibidir. Hatta romanın asıl kahramanıdır da denilebilir. Diğer olaylar da onun ayrıntıları gibi durmaktadır.

Bütün bu ayrıntılarıyla, çölüyle, çapulculuğuyla, dış etkenler yüzünden sekteye uğrayan aşkıyla, göçebe düzeniyle, hayatta kalmak için verilen mücadeleleriyle, kimlik bulma çabasıyla Köroğlu destanına sarılmalarıyla roman sanki Türkmen kültürünün el kitabı olarak yazılmış intibai uyandırmaktadır.⁴

Destan motifi bu romanda ele alınabilecek sadece bir konudur. Bunun yanında "din-inanç," "batıl-inançlar," "mekan," "tarih" gibi pek çok husus ayrı ayrı araştırma konusu olacak kadar zengindir.

ABSTRACT

Tirkiş Cumageldi was one the contemporary Turkmen writers. He wrote novels and dramas as literary genres. He was born in Merv and finished the Faculty of Philology at Turkmenistan State University. His first work came out in print in 1957 whereas his last novel *Kara Yıldırım* (The Dark Lightning) did in 1989.

As a result of transformation from nomadic life to sedentary life, tribal skirmishes among the Turcomans turned them into powerless nation. Particularly these internal fights went up to peak in the 18th Century.

With its all details, desert, lootings, interrupted love story, nomadic life style, struggles to survive, search for identity within the Koroglu Epic, this book is just like a handbook of Turcoman culture. The desert in the book with its differing identity and liveliness is like one of the characters. Even it may be considered as a main character. Therefor, other figures seem to be its details.

⁴ Roman hakkındaki düşüncelerini benimle paylaştığı için sayın Nebahat Dalga/Yusoğlu'na çok teşekkür ederim.

